

De dans rond het konvenant

konflikten omtrent de verdeling van huishoudelijke arbeid

Henk W. Plasmeijer en Margaretha A. van
Terwisga

Huishoudelijke arbeid is onder politiek economen een intensief bediscussieerd onderwerp. In normatieve benaderingen wordt in een meer egalitaire verdeling van deze arbeid over de sexen een voorwaarde gezien, waaronder een geëmancipeerde samenleving gestalte kan krijgen. In functionalistische marxistische literatuur is veel aandacht besteed aan de betekenis van huishoudelijke arbeid voor de reproductie van arbeidskracht. Anders dan in de standaard neoklassieke benadering van het gezin stond de mikrofundering van de politieke economie van de huishoudelijke arbeid tot dusver echter niet of nauwelijks in de belangstelling.

In deze bijdrage stellen we zo'n mikrofundering centraal. We gaan dus niet in op wat individuen in huishoudens behoren te doen, noch op wat zij structureel gedwongen zijn te doen. We bespreken wat zij feitelijk verkiezen te doen, namelijk ruzie maken. Meer in het bijzonder betreft ons betoog de wijze waarop konflikten omtrent de verdeling van huishoudelijke arbeid de stabiliteit van de huishoudens in het geding kunnen brengen. Met andere woorden, het verdelingsconflict wordt gezien als één van de redenen waarom individuen ervoor kiezen elkaar te verlaten.

De kern van ons betoog bestaat uit een theoretisch model, waarin een verslechtering van inkomensposities is gerelateerd aan een toename van konflikten omtrent de verdeling van huishoudelijke arbeid. De eskalatie van deze konflikten kan leiden tot de ontbinding van het huishouden. Het model wordt toegelicht aan de hand van 'gestileerde feiten' die we hebben ontnomen aan de literatuur.

In de paragrafen twee en drie presenteren we het model van de huishoudelij-

*Een eerdere versie van dit artikel is gepresenteerd op de konferentie van de Vereniging voor Politieke Economie op 4 en 5 juni 1988 in Vught (N.Br.). Wij hebben zeer geprofiteerd van de aanwijzingen van Jörg Glombowski.

ke arbeid. Allereerst wordt op basis van politiek-ekonomische gedragshypothesen het huishouden gemodelleerd als een produktie-eenheid. Daarna wordt beargumenteerd, dat huishoudelijke arbeid een tijdelijke buffer is om veranderingen in inkomen op te vangen.

In de paragrafen drie en vier presenteren we het konfliktmodel. In de eerste plaats wordt gesteld dat het kortere-termijn konflikt kan worden gesmoord door het vasthouden aan een traditionele taakverdeling of door dominantie. Op de langere termijn evenwel kan de eskalatie van dit kortere-termijn konflikt een individu in een gevangenen-dilemma brengen, waarbij het er de voorkeur aan zal geven het huishouden te verlaten.

In paragraaf vijf brengen we produktiemodel en konfliktmodel samen in een eskalatiepatroon. We zullen stellen, dat de oplossingen voor het dilemma afhangen van de ervaringen, die individuen in het verleden ten aanzien van elkaar hebben opgedaan. Van deze ervaringen hangt het af of en wanneer individuen ontsnappen uit de gevangenis.

1. Produktie zonder surplus

Aan de op Marx georiënteerde politieke ekonomie ontleen we de gedachte, dat de produktiedoelstelling van een huishouden een *historisch en moreel aanvaardbare levensstandaard* is. Individuen in een huishouden streven naar een normale levensstandaard, een normale arbeidsdag en een normale arbeidsintensiteit (vgl. Plasmeijer, 1987). Er wordt geen surplus geproduceerd.¹ Sommige van de benodigde produktiemiddelen zijn voor het huishouden niet toegankelijk dan alleen via de markt. Het huishouden stemt zelf het normale konsumptieniveau en de normale lengte van de arbeidsdag op elkaar af. Ons basismodel betreft de wijze waarop deze afstemming plaats vindt.

Op de kortere termijn is het normale konsumptieniveau een gegeven. Deze is immers historisch bepaald. De moraal is niet zodanig, dat op deze termijn de perceptie van wat normaal is in heroverweging kan worden genomen. Op de kortere termijn stelt zich derhalve voor een rationeel huishouden het probleem van de minimalisering van de huishoudelijke arbeid bij een gegeven konsumptieniveau en onder een budgetbeperking bij de aanschaf van produktiemiddelen op de markt.

Het normale konsumptieniveau is een goederenpakket, dat wordt weergegeven door de semi-positieve kolomvektor $y = [y_i]$. De produktiemogelijkheden van het huishouden worden beschreven door de produktiefunctie $y = [c,$

1. Op dit punt wijkt de hier gepresenteerde benadering radikaal af van eerdere verhandelingen over de politieke ekonomie van de huishoudelijke arbeid (voor een kritische beschouwing vgl. Harrison, 1973; Gough en Harrison, 1975). Deze literatuur handelt over de vraag hoe de uitbuiting in elkaar steekt, die huisvrouwen van het kapitaal ondervinden bij de produktie van arbeidskracht (vgl. Seccombe, 1974; Gardiner, Himmelweit en Mackintosh, 1976; in Nederland: Benston, Seccombe, 1977; Dierckxsens, 1979). De onvrede die er destijds bestond over deze funktionalistische voorstelling van zaken (vgl. Sargent, 1981) lijkt niet te kunnen verhinderen dat dit debat nog steeds doorgaat (vgl. Fox, 1980; Hamilton, Barrett, 1986).

L_h] met de gebruikelijke eigenschappen. De elementen van de semi-positieve kolomvektor $c = [c_i]$ zijn de 'kapitaalgoederen' die op de markt worden gekocht. L_h is de huishoudelijke arbeid. De prijzen van de kapitaalgoederen moeten tenminste gelijk zijn aan het inkomen van het huishouden. Indien dit inkomen bestaat uit loon, is de budgetbeperking van het huishouden $pc \leq wL_m$. Hierbij is $p = [p_j]$ de strikt positieve rijvektor van gegeven prijzen, w de loonvoet en L_m de loonarbeid, waarvan de duur is bepaald door het arbeidskontraat. Indien we de huishoudelijke arbeid L_h schrijven als een expliciete functie van de gegeven y en de variabelen in c , dan valt het kortere-termijn vraagstuk van het huishouden te schrijven als een standaardprobleem.

minimaliseer

onder voorwaarde van

$$\begin{aligned} L_h &= (y, c) \\ pc &\leq wL_m \end{aligned}$$

De oplossing van dit probleem is de huishoudelijke arbeidstijd die minimaal nodig is om y te produceren met inachtneming van de gegeven produktiemogelijkheden en de budgetbeperking. Omdat het probleem formeel identiek is met het zoeken naar de verzameling vektoren $A = \{\alpha\}$ waarvoor αy minimaal is, geven we de oplossing aan met het getal αy_{\min} .

Onder redelijke vooronderstellingen is de budgetbeperking bindend voor elke vektor c die behoort bij de oplossing αy_{\min} . Op grond hiervan is de minimale huishoudelijke arbeidstijd een afnemende functie van het inkomen. We hebben $\alpha y_{\min} = f[wL_m]$ en $f' < 0$. Met andere woorden, indien het inkomen daalt, stijgt de huishoudelijke arbeidstijd die minimaal nodig is om de normale levensstandaard te produceren.

Het normale konsumptieniveau is een haalbaar pakket. De huishoudens kunnen het feitelijk produceren. De totale arbeid die er ten behoeve van het huishouden wordt verricht, is $L = L_m + \alpha y_{\min}$. Het valt gemakkelijk in te zien, dat de budgetbeperking en het natuurritme van dag en nacht grenzen stellen aan de volumina in het pakket y . Een pakket dat deze grenzen overschrijdt, valt nauwelijks nog normaal te noemen.

We hebben hier te maken met de vraag, hoe overwegingen met betrekking tot de normaliteit van konsumptieniveau en arbeidsdag tot stand komen. Wat vinden, met andere woorden, individuen normaal? Het is niet de vraag naar *wat normaal is*. Zolang het konsumptieniveau en de arbeidsdag zich binnen fysiek en cultureel aanvaardbare grenzen bevinden, willen en kunnen wij die laatste vraag niet beantwoorden. Wat individuen normaal vinden, zal in het algemeen afhangen van of en hoe zij samenleven, hoe de verwerving van het geldinkomen is geregeld en van de aspiraties met betrekking tot activiteiten in de niet-arbeidstijd. Voor een cultureel pluriforme maatschappij als de onze zijn daar ons inziens geen standaarden voor te geven. We ontkomen echter niet aan een tweetal vereenvoudigende veronderstellingen over de wijze waarop individuen ideeën omtrent de normaliteit van konsumptieniveau en lengte van de arbeidsdag tot stand brengen.

- Voor wat het eerste betreft, dit is het konsumptieniveau, leek het ons geschikt om ervan uit te gaan, dat ook in de huishoudens de realiteit het op den duur wint van de moraal. Met andere woorden, op de lan-

gere termijn zijn de huishoudens realistisch. Zij passen hun ideeën over wat een moreel aanvaardbare levensstandaard is met enige vertraging aan bij de ontwikkeling van het inkomen en bij de normale lengte van de arbeidsdag.

- Voor wat betreft het tweede, dit is de lengte van de arbeidsdag, gaan we ervan uit dat de opvattingen over wat normaal is, worden bepaald door institutionele factoren. Er bestaat een groot aantal van dit soort factoren, bijvoorbeeld religieuze opvattingen. In ons betoog is het arbeidskontraat de belangrijkste institutionele faktor. We gaan ervan uit, dat de in dit kontraat gedekreteeerde lengte van de betaalde arbeidsdag de standaard is, waaraan de normaliteit van de onbetaalde arbeid wordt afgewogen.

Onze overwegingen bij de tweede vooronderstelling zijn historisch van aard. In onze samenleving is in het maatschappelijke debat omtrent de lengte van de arbeidsdag de onbetaalde arbeid lange tijd genegeerd. Niet een mogelijke trade-off tussen onbetaalde en betaalde arbeid stond in het centrum van de belangstelling, maar een trade-off tussen loonarbeid en vrije tijd. Gedurende dezelfde lange tijd was de samenleving zodanig geordend, dat de onbetaalde arbeid de taak was van de vrouw, voor wie het de bestemming was om in een egalitaire gemeenschap te leven met een man. Het lijkt ons aannemelijk dat zich op grond van de egaliteitsgedachte voor dit soort vormen van samenleven een norm heeft ontwikkeld voor de duur van de onbetaalde arbeid. De meest voor de hand liggende is, dat de lengte van de betaalde arbeidsdag precies gelijk is aan de als normaal beschouwde duur van de huishoudelijke arbeid. Met andere woorden, het arbeidskontraat is bepalend voor wat individuen als een normale arbeidsdag zien.

Dit stelt ons in staat om te definiëren, hoe de normale consumptie zich aanpast bij de loonontwikkeling. Wij gaan uit van een huishouden, waarin twee individuen een arbeidsbijdrage leveren. We laten voorlopig in het midden, hoe betaalde en onbetaalde arbeid over hen is verdeeld. Wel nemen we aan, dat dit huishouden een inkomen heeft dat zou kunnen worden verkregen als slechts één van hen was gebonden door een arbeidskontraat. Het normale konsumptieniveau is een pakket y , dat met de beschikbare huishoudtechnologieën kan worden geproduceerd, en waarvan de prijs som van de op de markt gekochte inputs precies gelijk is aan een rekenkundig gemiddelde van het inkomen in de afgelopen jaren. De huishoudelijke arbeid, die minimaal noodzakelijk is om dit pakket te produceren is bovendien precies gelijk aan de betaalde arbeid bij een standaardkontraat. De verzameling van dit soort pakketten y is:

$$Y = \{y \mid y = (c, \alpha y^*_{\min}) ; p c = (wL_m) [\tau] ; \alpha y^*_{\min} = I_m\}$$

Het getal αy^*_{\min} is de normale lengte van de arbeidsdag in het huishouden. Het subscript $[\tau]$ geeft aan, dat het om een rekenkundig gemiddelde van de τ voorafgaande perioden gaat.

Met deze definitie is alleen de omvang van het normale konsumptieniveau vastgelegd, niet de samenstelling ervan. In een wat meer kwalitatieve analyse speelt geen rol, welk pakket het huishouden als normaal beschouwt. Voor

elke $y \in Y$ vinden $\alpha y^* \min < \alpha y_{\min}$ indien $w_{[\tau]} < w$ en $L_m[\tau] = L_m$. Hetzelfde geldt als we de lengte van de kontraktuele arbeidsdag variëren en de loonvoet konstant houden. Dit wil zeggen, de feitelijke duur van de huishoudelijke arbeid gaat afwijken van wat als normaal wordt beschouwd als de loonvoet of de kontraktuele arbeidsdag aan veranderingen onderhevig zijn.

In een wat meer kwantitatieve analyse speelt de samenstelling van het pakket y wel degelijk een belangrijke rol. Hiervan hangt immers de keuze van technieken af. De effecten van veranderingen in het normale pakket y zijn echter gekompliceerd, omdat deze veranderingen het resultaat zijn van een waarschijnlijk niet altijd even harmonieus onderhandelingsproces in het huishouden.²

Samenvattend hebben we het huishouden opgevat als een productie-organisatie. Daarin bestaat de mogelijkheid om autonoom de produktie op de lengte van de arbeidsdag af te stemmen. Leidraad bij deze afstemming is, wat het huishouden als normaal beschouwt. Externe omstandigheden, zoals de inkomensontwikkeling, kunnen er echter voor zorgen, dat de opvattingen omtrent een normale konsumptie en een normale arbeidsdag niet consistent zijn.

2. De lengte van de huishoudelijke arbeidsdag

De opvattingen omtrent de normaliteit van levensstandaard en arbeidsdag zullen op de kortere termijn niet consistent zijn indien inkomen en betaalde arbeidsdag aan veranderingen onderhevig zijn. In deze paragraaf leggen we aan deze veranderingen een cyclisch patroon op. Vervolgens bekijken we de effecten hiervan op de lengte van de huishoudelijke arbeidsdag.

Bij de dynamisering van het konflikt omtrent de verdeling van huishoudelijke arbeid gaan we uit van één volledige cyclus. Omdat we de effecten van deze cyclus op het konflikt enigszins willen overdrijven, veronderstellen we een aantal 'gestileerde feiten' over institutionele verhoudingen in Nederland.

Het door ons opgelegde patroon valt in stakkato als volgt te schetsen. We beginnen in een periode waarin er van inflatie en werkloosheid vrijwel geen sprake is, waarin de economische groei accelereert en de looninkomens stijgen. Voordat er aan de opgang een einde komt, wakkert de inflatie aan. De vakbeweging eist en krijgt een automatische prijskompensatie. Als ten gevolge van een investeringsuitval de werkloosheid omhoog schiet, is de boom voorbij. Omdat de investeringen niet aantrekken en omdat de overheid reageert met drakonische bezuinigingen, blijft de werkloosheid permanent hoog. De regering dringt in concert met de werkgevers aan op loonmatiging. Zij blokkeren loonsverhogingen. De vakbeweging blokkeert nominale loons-

2. Het pakket y is voor elk der individuen hoogstwaarschijnlijk suboptimaal, omdat het nauwelijks voorstelbaar is dat voor elk van hen het nut maximaal is bij hetzelfde pakket, gegeven de beperkingen op het budget en de normale arbeidsdag. De onderhandelingen over het pakket vragen tijd. Dit is één van de redenen om te veronderstellen, dat het consumptiepakket met vertraging wordt aangepast aan de inkomensontwikkeling.

verlagingen. De vakbeweging ziet haar macht tanen onder invloed van de werkloosheid. Zij meent dat de werkgelegenheid is gediend met arbeidstijdverkorting. In het tripartite overleg wordt, vanzelfsprekend na moeizaam onderhandelen, de automatische prijskompensatie afgeruild tegen arbeidstijdverkorting. Na verloop van tijd zwakt de inflatie af en keert geleidelijk aan terug naar nul.

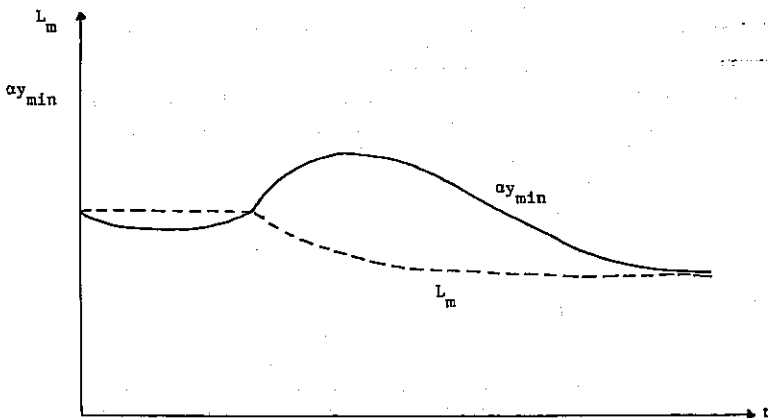
In ons model heeft de cyklus gevolgen voor de lengte van de huishoudelijke arbeidsdag en de normale levensstandaard. Er is sprake van een direkt of momentaan effect en een vertraagd of uitgesteld effect.

De lengte van de huishoudelijke arbeidsdag is op enig moment bij een gegeven levensstandaard y een funktie van de budgetbeperking, dat wil zeggen $\alpha y_{\min} = f(wL_m)$. Indien het inkomen verandert, worden echter de opvattingen over een normale consumptie bijgesteld. De huishoudens stappen over naar een andere levensstandaard y , die kan worden geproduceerd binnen een normale arbeidsdag. De prijs som van de op de markt gekochte inputs is precies gelijk aan het rekenkundige gemiddelde van de budgetbeperking in de voorafgaande τ perioden. In symbolen $\alpha y_{\min}^* = L_m = f[wL_m[\tau]]$. Met andere woorden, we hebben een direkt effect van een inkomensverandering op de huishoudelijke arbeid, omdat er substitutie plaats vindt tussen huishoudelijke arbeid en op de markt gekochte inputs, en we hebben een vertraging als gevolg van een aanpassing van de levensstandaard.

Indien we het direkte effect en de vertraging bij elkaar nemen, vinden we een funktie voor de ontwikkeling van de huishoudelijke arbeid.

$$\alpha y_{\min} = L_m + f(wL_m) - f(wL_m[\tau])$$

Deze funktie is kompleks. Zonder informatie over de samenstelling van de levensstandaard en over de veranderingen daarin, valt ze niet te berekenen. Dit neemt niet weg dat wij menen, dat deze funktie bij benadering valt te specificeren. Wij zien daarvan af, omdat in een oogopslag zichtbaar is hoe een eenvoudig gespecificeerde versie van deze funktie zich houdt onder onze vooronderstellingen.

De richting waarin de huishoudelijke arbeidstijd gaat afwijken van de normale arbeidsdag hangt af van de snelheid waarmee het reële inkomen positief of negatief verandert. Huishoudelijke arbeid neemt af als de inkomensgroei toeneemt, zij neemt toe als de inkomensdaling toeneemt. Huishoudelijke arbeid konvergeert naar een konstante waarde boven of beneden de normale arbeidsdag als de snelheid van inkomensverandering konstant is. Zij konvergeert naar een normale arbeidsdag als de inkomensveranderingen ophouden.

Tijdens de boom worden de huishoudens in de watten gelegd. Gedurende deze periode ligt de huishoudelijke arbeidstijd beneden de normale arbeidsdag. Tegen het einde van de boom, als de inkomensgroei minder wordt, konvergeert de huishoudelijke arbeid naar de normale arbeidsdag. De pret is voorbij als de economie in een slump geraakt. De geldlonen zijn konstant, zodat de reële lonen afnemen met de inflatievoet. De huishoudelijke arbeid neemt toe en blijft dat doen zolang de inflatie toeneemt. De prijkscompensatie is echter ingeruild tegen arbeidstijdverkorting, hetgeen met zich meebrengt dat de normale arbeidsdag daalt met het inflatietempo. Bij het verdwijnen van de inflatie neemt de normale arbeidsdag een konstante waarde aan, waarnaar de huishoudelijke arbeid na verloop van tijd konvergeert.

Samenvattend is in ons model huishoudelijke arbeid de buffer, waarmee inkomensveranderingen zodanig kunnen worden opgevangen dat de opvattingen over wat een normale consumptie is kunnen worden bijgesteld. Wenden we ons nu tot het verdelingsvraagstuk.

3. Dominantie en het verdelingsconflict

Het is niet vanzelfsprekend dat de bufferfunctie wordt uitgeoefend door één van de individuen in het huishouden. Dit is alleen het geval als dit individu op grond van traditie deze functie aanvaardt, of als de ander weigert de huishoudelijke belasting over te nemen. Voor de ontwikkeling van het verdelingsconflict is het belangrijk met welk soort huishouden we te maken hebben. In deze paragraaf bekijken we het kortere termijn verdelingsprobleem van drie soorten huishoudens.

De totale werkzaamheden in een huishouden bestaan uit loonarbeid en huishoudelijke arbeid, $L = L_m + \alpha y_{min}$. In het geval dat het huishouden bestaat uit twee werkende individuen, wordt dit verdeeld als $L = L_1 + L_2$. De individuen verdelen de werkzaamheden egalitair als $L_1 = L_2 = 1/2L$. Individu 1 neemt profijt van individu 2 als $L_1 < 1/2L$ en $L_2 > 1/2L$. Als maatstaf voor de verdeling van arbeidstijd nemen we $\mu_i = (L_i - 1/2L)/(1/2L)$.³ Voor elk van de

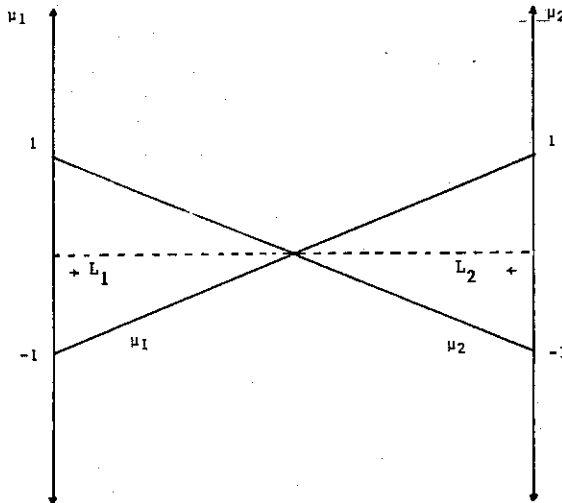
3. Een soortgelijke ratio kan men vinden bij Folbre (1982). Zij betreft evenwel de verdeling van huishoudelijk geproduceerde goederen in de beschouwing. Wij achten dit om twee redenen niet geschikt. De eerste is, dat alleen onder de vooronderstellingen van een Leontief technologie het mogelijk is om de afzonderlijke goederen op een noemer te brengen met arbeidstijd. De tweede is dat een huishouden schaalvoordelen met zich meebrengt, omdat veel goederen binnen het huishouden kollektieve goederen zijn.

individuen valt zo'n verdelingsmaatstaf te definiëren. Men wordt uitgebaat als deze ratio positief is; men is een uitbater als ze negatief is. Er rekening mee houdend dat $L = L_1 + L_2$, zijn de verdelingsmaatstaven te herschrijven als:

$$\mu_1 = (L_1 - L_2) / L \quad ; \quad \mu_2 = (L_2 - L_1) / L$$

De ratio's zijn dus aan elkaar gerelateerd als $\mu_1 = -\mu_2$.

Een instrumenteel rationeel gemotiveerd individu, dat aan arbeid een negatief nut toekent, probeert zijn arbeidsbelasting te minimaliseren. Hij baat de ander dus zoveel mogelijk uit. Indien individuen zodanig op elkaar zijn aan-

gewezen, dat zij elkaar niet kunnen verlaten, valt de mate waarin zij elkaar proberen uit te baten weer te geven als een nulspel.

Opmerkelijk is de stabiliteit van dit spel. Op grond van het minimax theorema kiezen beide voor egalitair verdelen. De gemengde strategieën voor de twee individuen zijn weergegeven in de volgende figuur.

Dit egalitaire resultaat is echter het gevolg van twee, niet zeer realistische veronderstellingen. De eerste is die van non-distorsie, dit is dat de individuen alle pay-offs waarnemen en kunnen kiezen. De tweede is die van symbiose, dit is dat de individuen elkaar niet zullen verlaten.

Het lijkt veeleer realistisch om in het ontbreken van zowel keuzemogelijkheden als van symbiose de voedingsbodem te zoeken voor een tweetaal huishoudelijke conflicten. De eerste is er één op de kortere termijn over de verdeling van huishoudelijke arbeid. De tweede is een langere-termijn conflict over het opsplitsen van het huishouden. De wijze waarop deze conflicten worden uitgevochten hangt af van de manier waarop individuen trachten elkaar te domineren. Wij onderscheiden drie soorten huishoudens.

1. In het eerste huishouden is er op de kortere termijn geen sprake van conflict. Individuen evalueren hun werk anders dan in termen van tijd. Zij ac-

cepteren een vaststaande taakverdeling. Aan individu 1 is de huishoudelijke arbeid αy_{\min} toegewezen, aan individu 2 de loonarbeid L_m en wat geklungel in de tuin. Het valt gemakkelijk in te zien, dat als deze opvattingen over taakverdeling worden geaccepteerd en institutioneel zijn verankerd, de individuen met betrekking tot de verdeling van arbeidstijd strategische dummy's zijn. Deze individuen kiezen niet een verdeling van arbeidstijd. Zij laten de moraal en de geschiedenis voor hen kiezen. Onderling hebben zij geen meningsverschil.

2. In het tweede huishouden hebben we te maken met een latente konfliktsituatie omdat één individu dominant is en de ander de ongelijke verdeling niet waarneemt. Van dominantie is sprake als slechts één individu de arbeidstijdverdeling bepaalt en deze aan een ander oplegt. Omdat $\mu_1 = -\mu_2$, zijn er diverse manieren om in een dominante positie te komen. Individu 1 kan een huishouden opzetten met een stommeling en μ_1 vastzetten. Hij kan de ander doen geloven dat 2 zo gek nog niet is door alle arbeid, dus ook de huishoudelijke, te evalueren in de loonvoet w_1 die elk op de markt kan verdienen. Dit is een alternatieve-kosten argument, waarmee impliciet de norm voor een rechtvaardige verdeling van arbeidstijd wordt vastgelegd op $L_1/L_2 = w_2/w_1$. Een uitbater doet dit vanzelfsprekend alleen als $w_1 > w_2$. Als individu 2 begint te twijfelen aan de validiteit van dit soort argumenten, valt gemakkelijk in te zien dat de latente konfliktsituatie verandert in een manifest conflict.

3. In een derde huishouden kan een weigering om te reageren op veranderde omstandigheden een individu in een dominante positie plaatsen. In dat geval hebben we direct een manifest conflict. Zo'n weigering valt natuurlijk op veel manieren te funderen. Een individu kan bijvoorbeeld vasthouden aan een gegeven taakverdeling. Ook kan het proberen om de Ausgangssituatie als normaal voor te stellen. We geven twee voorbeelden.

- Een vaste taakverdeling kan zijn, dat individu 1 het huishouden doet, $L_1 = \alpha y_{\min}$. Individu 2 verricht loonarbeid, $L_2 = L_m$. Een loondaling doet op grond van de vertraagde aanpassing van de levensstandaard de huishoudelijke arbeidstijd tijdelijk stijgen. Individu 1 dringt aan op herverkaveling van taken. Individu 2 weigert.
- Een Ausgangssituatie kan zijn, dat geen van de individuen loonarbeid verricht. Het geldinkomen bestaat uit studiefinanciering en hiërsubsidie. De verdeling van arbeid is egalitair, dat wil zeggen $L_1 = L_2 = \frac{1}{2}\alpha y_{\min}$. In de kringen waarin zij verkeren is dit de ideale 'relatie'. Bij beider afstuderen accepteert individu 1 onmiddellijk een baan. Individu 2 heeft geen haast. Individu 1 dringt aan op een andere verdeling van huishoudelijke arbeidstijd. Individu 2 ziet de idealen de mist in gaan en weigert.

Het weinig idyllische effect van distorsie, dominantie en weigering is, dat één van de individuen belet wordt om direct te kiezen voor een meer egalitaire verdeling van arbeid. Indien echter dit individu het huishouden als een ondeelbaar geheel beschouwt, maakt het op de kortere termijn voor hem niet zoveel uit of er sprake is van acceptatie van de taakverdeling, een latent kon-

flikt of een manifest konflikt. Zolang de uitbater volhardt, kan hij daar weinig of niets aan veranderen.

Op de wat langere termijn maakt het wel degelijk uit of men de ongelijke verdeling van arbeidstijd accepteert, of dat men verwikkeld is in een latent of manifest konflikt. In alle gevallen valt te verwachten, dat er bij degene die wordt uitgebaat irritatie ontstaat. De mate van irritatie zal in de drie situaties verschillen. Vanzelfsprekend valt de stress, die het resultaat is van irritatie, niet permanent vol te houden. Om die reden lijkt het ons reëel, dat de mate van irritatie de snelheid bepaalt, waarmee het individu ontdekt dat er na de symbiose te leven valt.

1. In het eerste huishouden heeft de irritatie in eerste instantie geen betrekking op het gedrag van anderen. In het geval dat allen een taakverdeling accepteren, vallen er geen verwijten uit te delen. De irritatie die er ontstaat bij een ongelijke verdeling van arbeidstijd is eerder situationeel dan relationeel. Het is het ongenoegen dat iemand langer moet werken dan hij normaal acht. Dat wil zeggen als $L_i > L_m$ ($i = 1$ of 2).

2. In het geval dat er sprake is van een latent konflikt neemt de irritatie over de te lange arbeidsdag toe. Er komt een relationeel element bij, omdat dominantie onderbouwing behoeft. In het hiervoor gegeven voorbeeld kan iedereen, behalve meestal de uitgebater, zien dat het alternatieve-kosten argument waarmee de dominantie is gefundeerd, niet deugt. Deze situatie vereist van de uitgebater dus niet alleen de acceptatie van een te lange werkdag, maar ook nog de aanvaarding van ondeugdelijke argumenten.

3. Er kan geen twijfel over bestaan dat bij een manifest konflikt de irritatie het grootst moet zijn. De uitgebater legt dan immers het verband tussen de lengte van de arbeidsdag en het gedrag van de uitbater. Het komt tot een uitwisseling van argumenten. In deze woordenstrijd is het onbegrip dat de uitbater voorwendt om zijn positie te handhaven, een bron van irritatie op zich.

We nemen Φ_i als maatstaf van de irritatie van individu i , waarbij $\Phi_i \geq 0$. De irritatie hangt af van de feitelijke arbeidsdag ten opzichte van de normale, dat wil zeggen $\Phi_i = \Phi_i(L_i/L_m)$, waarbij $\Phi_i' > 0$. De waarde van Φ_i' is groter als er sprake is van een latent konflikt. De grootst mogelijke toename van de irritatie hebben we bij een manifest konflikt.

Irritatie ontstaat omdat de feitelijke arbeidsdag afwijkt van datgene wat men als normaal beschouwt. In de vorige paragraaf hebben we erop gewezen, dat de feitelijke lengte van de arbeidsdag onder invloed staat van externe omstandigheden. De wijze waarop individuen daarop reageren bepaalt echter de mate waarin de irritatie toeneemt, dat wil zeggen de mate waarin de konflikt-situatie in het huishouden eskaleert. De consequenties van zo'n eskalatie bespreken we in de volgende paragraaf.

4. De dans rond het konvenant

Het langere-termijn probleem, zoals dat verbonden is met de verdeling van

huishoudelijke arbeid, betreft de stabiliteit van het huishouden. Eén van de individuen kan komen te staan voor een situatie, waarin het moet besluiten om het huishouden al dan niet te verlaten. In deze paragraaf modelleren we dit als een rationeel besluit.

We beginnen met een typering van het probleem voor de afzonderlijke individuen in het huishouden. Het totale nut van de levensstandaard, dat een individu op tijdstip t heeft, is een positieve functie van de levensstandaard y en een negatieve functie van de arbeidstijd L_i , dat wil zeggen $u_i = u_i[y, L_i]$, $i=1,2$. Het nut neemt toe naarmate men erin slaagt meer profijt te trekken van de ander. Het nut neemt af naarmate men meer wordt uitgebaat. Een maximaal nut is derhalve $u_i[y, 0]$ en een minimaal nut $u_i[y, L]$. De egalitaire situatie is het nut $u_i[y, L_1=L_2]$.

De mate waarin een uitbater profijt kan trekken van de ander is aan een grens gebonden. Waar die grens precies ligt, hangt af van veel factoren. Meestal is ze zelfs aan de profiteur niet bekend. Kruciaal aan de gedachte dat er ergens een grens ligt, is immers de aanwezigheid van een alternatief voor elk van de individuen. Zo'n alternatief is er altijd. Een uitgebate kan de huishouding verlaten als op grond van een ongelijke verdeling van arbeidstijd de voorkeur moet worden gegeven aan een andere situatie. De profiteur is vrijwel zeker niet op de hoogte, als het alternatief bestaat uit een ander meerpersoonshuishouden. Maar zelfs indien de uitgebate een individueel bestaan tot alternatief heeft, is niet waarschijnlijk dat de profiteur precies de grens weet tot hoever hij kan gaan. Om dit in te zien dienen we ons te realiseren, dat zolang de individuen zich binnen het huishouden bevinden, hun alternatief een hypothetische situatie blijft. De waardering die één van hen aan het alternatief meegeeft is het nut dat hij heeft als hij er nu voor zou kiezen. Eén van de nuttigheden van die keuze is, dat alle irritatie wegvalt. Met andere woorden, de waardering van het alternatief hangt mede af van de irritatie over de te lange arbeidsdag en van de irritatie over de stupiditeit van de argumenten waarmee de profiteur werk afschuift. Als deze profiteur in zijn eigen argumenten zou geloven, is hij onmogelijk in staat om de grens bij het uitgebate individu waar te nemen.

We gaan ervan uit, dat de alternatieve situatie voor een individu bestaat uit een individueel bestaan. Het nut daarvan geven we aan met u_i^* . Dit nut is afhankelijk van de levensstandaard y_i^* , die dit individu alleen weet te produceren bij een normale arbeidsdag L_m . Bovendien is het nut van het alternatief afhankelijk van de mate van irritatie Φ_i . We hebben derhalve $u_i^* = u_i(y_i^*, L_m, \Phi_i)$ en $\delta u_i^* / \delta \Phi_i > 0$.

Elk individu kan in een huishouden derhalve voor vier situaties komen te staan, namelijk profiteur zijn, uitgebaat worden, egalitair verdelen en moeten verhuizen. Welke situatie voor hem ontstaat hangt af van de strategieën die elk der individuen volgt. Brengen we dit onder in een pay-off matrix voor individu 1, dan hebben we een spel dat met enig recht de dans om het konvenant mag worden genoemd.

Men kan dit spel zien als een variant van het eerdere nulsomspel, omdat de individuen ook hier de arbeidstijdverdeling $L = L_1 + L_2$ moeten bepalen. In

		2	
		uitbaten	niet uitbaten
1	uitbaten	$u_1 = u_1(y_1^*, L_m, \Phi_1)$	$u_1(y, 0) \geq u_1 >$ $u_1(y, L_1=L_2)$
	niet uitbaten	$u_1(y, L) \leq u_1 <$ $u_1(y, L_1=L_2)$	$u_1 = u_1(y, L_1=L_2)$

tegenstelling tot het voorgaande spel is hier dominantie van doorslaggevende betekenis. De inzet is, dat één van de individuen probeert om door middel van dominantie een verdeling van arbeidstijd te prikken die het nut maximaliseert. Omdat het profijt van de één altijd uit de bijdrage van de ander bestaat, heeft het andere individu slechts de keuze uit zich schikken of vertrekken.

Daar komt nog bij, dat element $u_1 = u_1(y_1^*, L_m, \Phi_1)$ van de pay-off matrix van individu 1 afhankelijk is van de wijze waarop individu 2 in de voorgaande perioden het spel heeft gespeeld. Met andere woorden, de evaluatie die individu 1 maakt van een bestaan als alleenstaande is mede afhankelijk van de wijze waarop individu 2 zijn dominante positie heeft aangewend om zijn nut te maximaliseren. Indien individu 2 in enige periode heeft geprobeerd om individu 1 zodanig uit te baten, dat het precies onder de grens van het alternatief van individu 1 bleef, dan hangt de afloop van het spel af van de verandering van de irritatie Φ_1 ten opzichte van de mate waarin individu 2 de verdeling van arbeidstijd bijstelt.

Dit brengt ons bij de kern van het spel. Als het dominante individu niet snel genoeg leert, dat een egalitaire verdeling van arbeidstijd de voorkeur verdient boven profiteren, ondanks het feit dat het daarmee op de kortere termijn zijn nut maximaliseert, loopt hij de kans dat het het andere individu in een gevangenen-dilemma brengt. Dat individu zal het alternatief van alleen wonen dan hoger waarderen dan de huidige situatie waarin het wordt uitgebait. De kans dat het huishouden wordt ontbonden, dat wil zeggen dat individu 1 kiest voor het alternatief, is in dat geval tamelijk groot.⁴

Of een individu in een gevangenen-dilemma terecht komt, hangt af van meerdere factoren. Een eerste daarvan is de waardering van het alternatief ten opzichte van de waardering van de egalitaire verdeling in een uitgangssituatie. Een tweede is het negatieve nut dat wordt toegekend aan arbeid. Een derde is de mate waarin irritatie de evaluatie van het alternatief verandert.

4. Het leerproces van een dominant individu valt, afhankelijk van de veronderstellingen, op meerdere manieren te modelleren. Hij kan gewaarschuwd zijn door ervaringen van andere profiteurs en onmiddellijk besluiten niet langer te profiteren. Dan zijn we terug bij het nulspelspel. Hij kan ook een trage leerling zijn. In dat geval probeert hij precies zoveel arbeid op de ander af te schuiven, dat deze net niet vertrekt. In een dynamische context is de eindoplossing voor de trage leerling een 'knife edge', omdat onder deze strategie de gedomineerde op den duur vrijwel indifferent wordt tussen vertrekken en egalitair verdelen.

De laatste is de snelheid waarmee individuen leren.

Het verdient enige nadruk, dat één van de individuen de ander in dit dilemma brengt. Het is een probleem waarvoor een bestaand huishouden kan komen te staan. Het lijkt niet reëel om te veronderstellen dat een huishouden, dat individuen wensen op te starten, direkt een gevangenis is. Aan zoiets begint natuurlijk niemand. Individuen bevinden zich bij de start immers in de alternatieve situatie. Als één van hen de kans zou lopen om in het huishouden zodanig arbeid te moeten verrichten, dat de alternatieve situatie de voorkeur verdient, komt het huishouden niet eens tot stand. We veronderstellen daarom, dat als het huishouden wordt opgestart, individuen een globale afspraak hebben gemaakt over de verdeling van arbeidstijd. Dit is impliciet een afspraak, dat in het begin die verdeling van arbeidstijd wordt gekozen, waarbij voor elk der individuen het huishouden aantrekkelijker is dan de alternatieve situatie. Het spreekt vanzelf dat deze afspraak niet noodzakelijkerwijs impliceert, dat de arbeid egalitair wordt verdeeld.

Het langere-termijn probleem, dat voor de afzonderlijke individuen is verbonden aan de verdeling van arbeidstijd, is zodoende hoe het huishouden bij de opeenhoping van konfliktstof tot een gevangenis wordt.

5. De eskalatie van het konflikt

Er zijn veel manieren om in de gevangenis te belanden. Net zoals in niet-metaforische situaties hangt dit in de meeste gevallen af van het gedrag van individuen. In het volgende laten we het afhangen van de wijze waarop individuen vanuit verschillende huishoudelijke situaties reageren op veranderingen in hun externe omgeving, zoals die zijn geschetst in paragraaf vier.

We brengen de eskalatie van het verdelingskonflikt in beeld door in te gaan op de ontwikkeling van de verdelingsmaatstaf. Teneinde verwarring omtrent de tijdsaanduiding te voorkomen, gebruiken we vanaf nu tijdsindices. De verdelingsmaatstaf voor individu 1 is $\mu_1(t) = [L_1(t) - L_2(t)]/L(t) = -\mu_2(t)$. De mate waarin een individu kan worden uitgebaat heeft een grens. Deze grens is de verdelingsmaatstaf $\mu_1^*(t)$, waarbij het individu indifferent is tussen verhuizen en in het huishouden blijven. Dit is precies de grens waarbij voor hem de dans rond het konvenant verandert in een gevangenendilemma. De verandering van deze grens hangt af van de irritatie over een te lange arbeidsdag $\Phi_1(t) = \Phi_1[L_1(t)/L_m(t)]$. De verandering van deze grens is daarom $\mu_1(t+1) - \mu_1(t) = -f[\Phi_1(t)] = -g[L_1(t)/L_m(t)]$. Omdat er niet zoiets bestaat als een negatieve irritatie, verschuift deze grens alleen naar beneden en nooit naar boven. Voor individu 2 valt een soortgelijke grens te definiëren.

De opeenhoping van konfliktstof, waarbij de grens al dan niet wordt bereikt, kan men zien als het resultaat van het interactieve proces, waarin individuen hun opvattingen over een normale arbeidsdag en een normale consumptie afstemmen op de gewijzigde omstandigheden. Voor deze interactie maakt het een belangrijk verschil of individuen een taakverdeling accepteren, of dat zij verwickeld zijn in een latent of een manifest konflikt.

1. In het geval dat individuen een taakverdeling accepteren, dit is ons eerste

geval, is er van interactie nauwelijks sprake. Individu 1 dat het huishouden bestiert, dat wil zeggen $L_1(t) = \alpha y_{\min}(t)$, heeft tijdens de boom extra vrije tijd, maar krijgt in de recessie de extra belasting op het bord. In het begin van de recessie neemt dit individu de diskrepantie waar met de normale arbeidstijd van individu 2. Dit is $L_2(t) = L_m(t)$. De irritatie hierover verandert de perceptie van een andere manier van leven. Daarentegen wordt zowel voor individu 1 als 2 de kontraktuele arbeidsdag $L_m(t)$ als normale arbeidsdag geaccepteerd. Met andere woorden, er zijn van individu 2 nauwelijks weerstanden te verwachten als individu 1 door middel van een verandering van de levensstandaard probeert om de huishoudelijke arbeid aan te passen aan de normale arbeidsdag. De vertraging $[\tau]$ hangt daarom vrijwel volledig van individu 1 af.

In dit huishouden hebben we voor elk van de individuen een kritische grens aan de verdeling van arbeidstijd, waarbij voor elk van hen een bestaan als alleenstaande aantrekkelijker wordt dan één in het huishouden. Bovendien hebben we de verdelingsmaatstaf.

$$\mu_1^*(t) = \mu_1^*(t-1) - g_a \{ 1 + [f(wL_m(t)) - f(wL_m(t) [\tau])] / L_m(t) \}$$

$$\mu_2^*(t) = \mu_2^*(t-1)$$

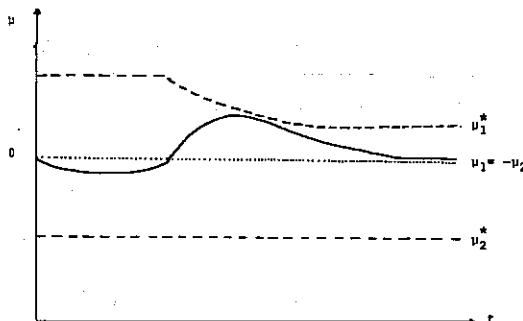
$$\mu_1(t) = [f(wL_m(t)) - f(wL_m(t) [\tau])] / L_m(t) = -\mu_2(t)$$

De mate waarin de kritische grens verschuift is weergegeven door de functie $g_a \geq 0$.⁵

Het ligt in de lijn der verwachtingen, dat dit huishouden uit elkaar valt als de verdeling van arbeidstijd de kritische grens overschrijdt. In dat geval verandert voor individu 1 de dans rond het konvenant immers in een gevangenendilemma. Wat het gaat doen hangt dan af van zijn inschatting van de aktie van individu 2. Op grond van de vaststaande opvattingen over taakverdeling en op grond van zijn ervaring, kan die inschatting nauwelijks iets anders zijn dan dat individu 2 gewoon doorgaat met uitbuiten.

In de volgende figuur is een ontwikkeling naar een konflikt getekend, waarin de breuk net niet tot stand komt.

In de figuur werd dit huishouden gered door het afnemen van de inflatie. Het is in dit verband goed om erop te wijzen, dat de koppeling tussen inflatie en

5. Het additionele subschrift a heeft tot doel om de lezer erop attent te maken, dat deze verschuiving geringer is als de taakverdeling wordt aanvaard, dan als er sprake is van een latent of een manifest konflikt. In voor de hand liggende notatie geldt $g_a' < g_l' < g_m'$ ten opzichte van L_m .

arbeidstijdverkorting tot stand werd gebracht op aandringen van de vakbeweging. Deze koppeling versterkt het effect van de inkomensdaling op de verdelingsratio en de kritische grens daarvan, omdat hierdoor de normale arbeidsdag daalt. In het hierboven getekende geval zou men derhalve kunnen zeggen, dat de perfide emancipatoire doelstelling van de vakbeweging werd doorkruist door een rechts anti-inflatoir beleid.

2. Het tweede geval waarin er sprake is van een latent konflikt, wijkt op een aantal onderdelen essentieel af van het hierboven behandelde patroon. Van een latent konflikt is sprake als een individu zodanig dominant is, dat het aan de ander een arbeidstijdverdeling $L(t) = L_1(t) + L_2(t)$ weet op te leggen, die door de ander wordt geaccepteerd. Anders dan in het eerste geval is er dus geen sprake van dat degene die huishoudelijke arbeid verricht, bij een inkomensdaling autonoom en met instemming opnieuw probeert om de levensstandaard af te stemmen op de normale arbeidsdag. Bij dominantie probeert het dominante individu de arbeidstijd van de ander af te stemmen op een door hem als gewenst ervaren levensstandaard.

Dominantie neemt, zoals gezegd, veel vormen aan. Als er sprake is van een taakverdeling tussen individuen, dan is het geenszins vanzelfsprekend dat degene die huishoudelijke arbeid verricht wordt gedomineerd. Dat individu kan immers weigeren de inkomensdaling te aanvaarden en van de ander eisen dat deze extra geldinkomen verwerft, bijvoorbeeld in het grijze circuit (vgl. Plasmeijer, 1984). Ook kan het eisen dat de huishoudelijke taakverdeling wordt overgenomen. Onze intuïtie, namelijk dat één van de meest voorkomende dominante individuen de patriarch is, wordt in de literatuur echter bevestigd (vgl. Kuhn en Wolpe, 1978; Eisenstein, 1979). Deze patriarch verrijkt nauwelijks of geen huishoudelijke arbeid, maar weet door middel van zijn gespecificeerde eisen ten aanzien van de levensstandaard effectief de duur van de huishoudelijke arbeid te bepalen.

Op één van de effecten van dominantie hebben we gewezen, namelijk dat de irritatie over een te lange arbeidsdag bij de gedomineerde een extra dimensie krijgt. Een ander effect komt voort uit het ontbreken van autonomie bij de gedomineerde. Deze krijgt wel de toename van de arbeidsbelasting toegeschoven, maar is voor een aanpassing van de levensstandaard aangewezen op de beslissing van iemand die van dit werk geen last heeft. Men mag daarom verwachten dat het zeer veel moeite vergt en vooral veel tijd kost om de normale levensstandaard af te stemmen op een normale arbeidsdag voor de gedomineerde. Met andere woorden, in het geval van dominantie is de vertraging $[\tau]$ veel langer dan in het geval van een geaccepteerde taakverdeling.

Bij de door ons gehanteerde vooronderstelling over de inkomensontwikkeling zijn de effecten op de verdelingsmaatstaf en de kritische grens daarvan evident. Het verschil met het voorgaande geval met een geaccepteerde taakverdeling is, dat deze effecten heftiger zijn. Een grafische weergave kan daarom achterwege blijven. De verdelingsmaatstaf stijgt in het begin van de recessie vrijwel even snel als in het voorgaande geval, maar daalt veel langzamer. De grens die de gedomineerde aan de ongelijkheid van de arbeidstijdverdeling stelt, daalt echter sneller en blijft langere tijd dalen. In geval van

dominantie is derhalve de kans groter en blijft die kans langere tijd bestaan, dat de dans rond het konvenant een gevangenens-dilemma wordt.

Eenmaal in de gevangenis beland, is de eindoplossing van het latente konflikt omtrent de verdeling van huishoudelijke arbeid niet anders, en zo mogelijk nog zekerder, dan in het vorige geval met een geaccepteerde taakverdeling.

3. In ons derde geval is de afloop van een manifest konflikt omtrent de verdeling van huishoudelijke arbeid minder voorspelbaar. In dat geval hebben individuen immers ideeën omtrent een korrekte verdeling van arbeid. De ideeën lopen uiteen. Dominantie berust in dit geval op de weigering van de één om de ideeën van de ander te aanvaarden. De verdeling van arbeid in zo'n huishouden hangt af van de afspraak die bij het opstarten ervan is gemaakt. Deze verdeling wordt door dominantie geïmmuniseerd. Op momenten dat het erom spant, kan de weigering worden ingetrokken. Het dominante individu en de gedomineerde wisselen dan van plaats, zodat het konflikt gewoon door gaat.

Er zijn talloze manieren waarop zo'n konflikt kan eskaleren. We volstaan met een, naar onze indruk herkenbaar voorbeeld. Het gaat om een situatie, waarin individu 1 bij aanvang alle huishoudelijke arbeid verricht, dat wil zeggen $L_1(t) = \alpha y_{\min}(t)$. Individu 2 verricht loonarbeid, dat wil zeggen $L_2(t) = L_m(t)$. Individu 2 denkt dat dit zo hoort. Individu 1 heeft echter meer ambities dan een bestaan als huissloof. De noodzakelijke voorwaarde om deze ambities te kunnen realiseren is volgens dit individu een egalitaire verdeling van huishoudelijke arbeid.

Indien de externe omstandigheden zich wijzigen, verloopt de eerste fase van de eskalatie niet anders dan in de voorgaande gevallen. Het gaat wat sneller, omdat de irritatie bij individu 1 over de te lange arbeidsdag groter is, zodat de kritische grens sneller verschuift. We mogen echter verwachten, dat zodra deze kritische grens is bereikt, dit huishouden niet onmiddellijk wordt ontbonden. Het krijgt, met andere woorden, een herkansing.

Het verschil met voorgaande gevallen is immers, dat er argumenten worden uitgewisseld. De individuen weten van elkaar, dat zij het oneens zijn over een korrekte arbeidstijdverdeling. Bovendien zijn zij op de hoogte van de mening van de ander. Zodra individu 1 indifferent wordt tussen verhuizen of blijven, ontstaat er derhalve voor individu 2 een keuzeprobleem. Hij kan volharden, waardoor het huishouden een afgelopen zaak is. Individu 2 kan echter ook inschikken, hetgeen erop neer komt dat het de weigering laat vallen. Individu 2 kiest voor het wegnemen van de weigering, als de uitbuiting die daardoor voor hem ontstaat te prefereren valt boven de alternatieve situatie van alleen wonen. In ons voorbeeld wordt zodoende overgeschakeld naar de volgende ontwikkeling van de verdelingsmaatstaf en de grenzen daarop.

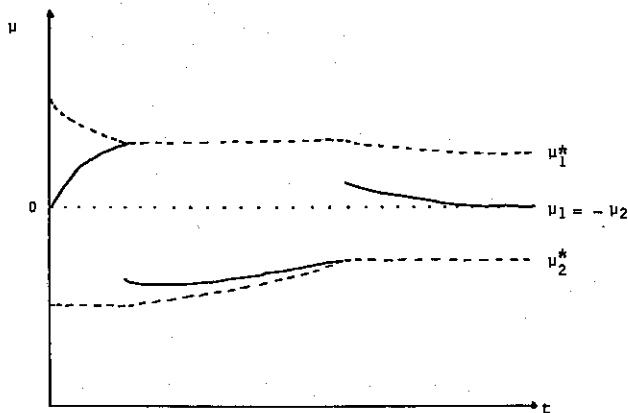
$$\mu_1^*(t) = \mu_1^*(t-1)$$

$$\mu_2^*(t) = \mu_2^*(t-1) - g_m[1,5 + 0,5\{f(wL_m(t)) - f(wL_m(t) [\tau])\} / L_m(t)]$$

$$\mu_1(t) = -L_m(t) / L(t) = -\mu_2(t)$$

Op basis hiervan krijgen we een ontwikkeling naar de kritische grens, waarbij individu 2 indifferent wordt tussen verhuizen of blijven.

In de volgende figuur, waarin alleen de recessiefase is getekend, hebben we aan de eskalatie geen gelukkig einde meegegeven. Nog een keer wordt er gewisseld. Individu 2 wordt weer dominant en individu 1 gedomineerd. Deze laatste verricht weer de huishoudelijke arbeid. Het konflikt wordt beslecht door een terugkeer van de verdelingsmaatstaf naar nul. Deze tweede wisseling kon plaats vinden, omdat de kritische grens van individu 1 konstant bleef gedurende de periode dat individu 2 de helft van de huishoudelijke arbeid op zich nam. In dezelfde periode hield de inkomensdaling op en begon men zich aan te passen aan de verslechterde omstandigheden. Met andere woorden, op het moment dat individu 2 de huishoudelijke arbeid terug schoof, was het voor individu 1 aantrekkelijker om dit te accepteren, dan om te verhuizen.

Het valt gemakkelijk in te zien, dat als de inkomensdaling was doorgegaan, ons voorbeeld wel een goed einde had gekregen. In dat geval had individu 1 op het moment dat individu 2 indifferent werd tussen verhuizen of blijven, volhard in de weigering om opnieuw de huishoudelijke arbeid op zich te nemen. Het huishouden was dan ontbonden. Individu 1 had dan de ambities alsnog kunnen waar maken.

6. Slotbeschouwing

Het is zonder meer opmerkelijk, dat politiek economen lang hebben gearzeld om hun opvattingen over het maatschappelijke verdelingskonflikt toe te passen op huishoudelijke arbeid, terwijl ze aan dit onderwerp zeer veel aandacht hebben besteed. Die aarzeling valt zelfs in recente publikaties nog aan te wijzen (vgl. McCrate, 1987). Een politieke economie van de huishoudelijke arbeid dient naar onze mening te handelen over de wijze, waarop individuen in een huishouden misbruik van elkaar proberen te maken. Want ook in dit geval is het de inrichting van de samenleving, en in het bijzonder de maatschappelijke positie waarin individuen zijn gebracht, die het anderen mogelijk maakt om te profiteren.

In deze bijdrage hebben we een model gepresenteerd, dat men kan beschouwen als een hernieuwde aanzet tot een politieke economie van de huishoudelijke arbeid. In dit model werd een inkomensachteruitgang voor de huishoudens verbonden met een toename van de huishoudelijke arbeid. We hebben laten zien, dat opvattingen over de verdeling hiervan kunnen leiden tot een konfliktsituatie. De mate van eskalatie van dit konflikt hangt af van de wijze waarop individuen zich tegenover elkaar opstellen. Of beide nu een traditionele taakverdeling aanvaardden, of dat de één die aan de ander oplegt, zolang zij proberen om de huishoudelijke arbeid op elkaar af te schuiven, zijn ze met niets anders bezig dan met een dans rond het konvenant. We hebben laten zien dat dit voor hen verkeerd kan aflopen. Ze kunnen terecht komen in een situatie, waarin ze het alleen moeten uitzoeken.

Wat de individuen zelf van het eindresultaat mogen vinden, achten wij echter minder belangrijk. Wij hebben laten zien dat het kortere-termijn konflikt omtrent de verdeling van huishoudelijke arbeid kan worden opgelost door middel van dominantie, maar dat precies hierdoor de inzet van het langere-termijn konflikt de dominantieverhouding zelf wordt. Degenen die het konflikt zijn aangegaan en met succes hebben afgerond, hebben zich ontworsteld aan het juk van een traditie of romantiek, die een ander in staat stelde om van hen te profiteren.

Literatuur

- Benston, M., W. Secombe e.a., 1977, *Politieke Economie van de Huishoudelijke Arbeid. Debat over Gezin, Economie en Staat in het Huidige Kapitalisme*, Nijmegen.
- Dierckxsens, W., 1979, *Reproductie van de arbeidskracht*, Nijmegen.
- Eisenstein, Z. (ed.), 1979, *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism*, New York.
- Folbre, N., 1982, Exploitation comes home: a critique of the Marxian theory of family labour, *Cambridge Journal of Economics*, 6, 317-329.
- Fox, B., (ed.), 1980, *Hidden in the Household: Woman's Domestic Labour under Capitalism*, Toronto.
- Gardiner, J., S. Himmelweit en M. Mackintosh, 1976, Woman's domestic labour, in: C.S.E. Pamphlet no.2, *On the Political Economy of Woman*, London.
- Gough, I. en J. Harrison, 1975, Unproductive labour and housework again, *Bulletin of the Conference of Socialist Economists* 4(1), .
- Hamilton, R. en M. Barret (eds.), 1986, *The Politics of Diversity*, London.
- Harrison, J., 1973, The political economy of housework, *Bulletin of the Conference of Socialist Economists* 2(2), 35-51.
- Kuhn, A. en A. Wolpe (eds.), 1978, *Feminism and Materialism. Woman and Modes of Production*, London.
- McCrate, E., 1987, Trade, merger and employment: economic theory on marriage, *Review of Radical Political Economics*, 19(1), 47-72.
- Plasmeijer, H.W., 1984, Verteilungsaspekte der irregulären Beschäftigung, in P. de Gijsel, H.-G. Seifert-Vogt (Hrsg.), 1984, *Schattenwirtschaft und alternative*

Ökonomie. Eine Herausforderung für die politische Ökonomie ?, Regensburg, 156-173.

Plasmeijer, H.W., 1987, *Who produces surplus-value? Productive and unproductive labour in Marx' theory*. mimeo, Groningen.

Sargent (ed.), L., 1981, *Woman and Revolution. The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism. A Debate on Class and Patriarchy*, London.

Secombe, W., 1974, The housewife and her labour under capitalism, *New Left Review*, no. 83, 3 24